

نکاتی برای آموزش بهینه‌ی زبان فارسی
در برنامه‌های درسی فارسی پایه‌ی اول ابتدایی

کودک

برنامه‌ی درسی فارسی و مهارت‌های ارتباط‌زبانی

دکتر حسین قاسم پور

عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی

کلیدواژه‌ها: برنامه‌ی درسی فارسی، مهارت‌های زبانی.

ماهیت و کارکردهای زبان

زبان وسیله‌ی ارتباط بین افراد جامعه است و مهم‌ترین وسیله‌ای است که می‌تواند افراد جامعه را به هم پیوند دهد و در نتیجه یک واحد اجتماعی به وجود آورد. از سوی دیگر، زبان وسیله‌ی بیان افکار و احساسات است. زبان مؤثرترین وسیله‌ای است که جهان اندیشه و دنیای درون ما را با جهان بیرون مرتبط می‌کند. زبان ابزاری است که برای ارتباط مردم پدید آمده است و عامل اساسی هرگونه تفاهم به‌شمار می‌رود. زبان شامل تمام رموزها و علامت‌هایی می‌شود که ارتباط و تفاهم را میان افراد ممکن و برقرار می‌کند. بنابراین در تعریف، زبان را به زبان طبیعی و زبان اکتسابی تقسیم کرده‌اند. زبان طبیعی یا زبان نآموخته آن است که فرد در آموختن و حتی به کار بردن آن نقشی ندارد، بلکه در طبیعت هر کس موجود است. زبان اکتسابی یا زبان آموخته، زبانی است که انسان آن را از محیط زندگی خود کسب می‌کند و از طریق به کار بردن الفاظ و کلمات و عبارات، مطالبی را بیان و حقایقی را دریافت می‌کند (روان‌شناسی و ارتباط، ص ۹). بنابراین زبان دارای دو نقش اساسی در زندگی انسان است:

۱. نقش اصلی زبان به عنوان ابزار برقراری ارتباط

۲. نقش زبان به عنوان تکیه‌گاه فرهنگی و تجلی‌گاه ادبی و هنری.

مهارت‌های زبانی

۱. گوش دادن

کلمات از گوش دادن به سوی صحبت کردن و نوشتن گسترش می‌یابند. اولین تماس کودک با زبان از طریق شنیدن انجام می‌شود. گوش دادن، بخش اساسی ارتباط، از بعضی جهات برای یادگیری مرحله‌ای دشوارتر است تا خواندن. کودکان هیچ اختیاری ندارند که بتوانند عقاید خود را دوباره آزمایش کنند و زبانی که به آن گوش می‌کنند همیشه به درستی آن‌چه که می‌خوانند، منظم نشده است. در مدرسه، مانند زندگی خارج از مدرسه، گوش دادن یکی از روش‌های اصلی یادگیری است. وقتی بچه‌ها در مدرسه، میزان قابل ملاحظه‌ای از تجربیات در زمینه‌ی گوش دادن دارند، با این حال باید یاد بگیرند که قاطعانه، مسئولانه و با دقت گوش دهند. موقعیت‌هایی که کودکان نیاز به گوش دادن مؤثر دارند با پیش‌دستان شروع می‌شود و با جدیتی که آن‌ها در مدرسه‌ی ابتدایی ادامه می‌دهند، افزایش می‌یابد. بچه‌ها یاد می‌گیرند که به دستورالعمل‌هایی که معلم می‌دهد، به داستان‌هایی که برای آن‌ها می‌خواند یا تعریف می‌کند، گوش دهند. در صورتی که کودک یاد بگیرد کلمات را به‌طور صحیح تلفظ کند، توسعه‌ی کلام نیازمند گوش دادن با دقت است. توسعه‌ی خواندن و تلفظ به توانایی

گوش دادن با دقت و تشخیص صداها و کلمات بستگی دارد. بچه‌ها باید شنونده‌های خوبی باشند تا از داستان یا شعر لذت کامل ببرند، در گفت‌وگو، مذاکرات، میزگردها و بحث و تبادل نظر، مشارکت کنند و عقاید جدید خود را ارزیابی کنند.

براساس نظر **تیبیت**^۱ گوش دادن دارای چهار مرحله‌ی متوالی است:

۱. شنیدن: احساس آواهای زبانی و تمییز دادن آن‌ها از هم

۲. دقت و تمرکز حواس: تمرکز بر منبع پیام و نیز خود پیام

۳. دریافت: فهم و ادراک اولیه‌ی پیام، شامل درک معنای واژه‌ها و جمله‌ها

۴. پردازش معنایی پیام: دریافت و جذب نهایی مقصود گوینده که منجر به عکس‌العمل در برابر شنیده‌ها می‌شود، مثل ابراز توافق، پرسش، اضافه کردن مطلب، حذف کردن.

انواع گوش دادن: با توجه به اعمال شنونده در زمان گوش دادن، این مهارت را می‌توان به چهار نوع تقسیم کرد:

۱. گوش دادن حاشیه‌ای (منفی): این نوع گوش دادن معمولاً در حاشیه‌ی یک کار دیگر که برای شنونده حایز اهمیت بیشتری است انجام می‌شود، مانند مواقعی که هم‌زمان با مطالعه‌ی روزنامه به رادیو یا تلویزیون گوش می‌کنیم. در این نوع گوش دادن، شنونده هر از گاهی توجه خود را به مطلب گوینده معطوف کرده، قسمتی از مطالب او را به‌طور «انتخابی» و با دقت بیشتری گوش می‌دهد. این نوع گوش دادن از آفت‌های یادگیری در کلاس‌های درس است. دانش‌آموز ضمن مشغول شدن به کارهای دیگر یا فرو رفتن در رؤیا، ارتباط مستحکمی با معلم برقرار نمی‌کند و ضمن شنیدن صدای معلم به‌طور مبهم، از دریافت و پردازش پیام او غافل می‌شود. معلم باید با شیوه‌های متنوع کلاس‌داری از این امر

جلوگیری کند.

۲. گوش دادن با دقت: در این نوع گوش دادن، دانش‌آموز

سعی می‌کند پیام‌های شفاهی معلم را بفهمد و به دلیل احترام خاص به معلم یا احساس نیاز به مطالب ارائه شده، با دقت به سخنان معلم گوش

می‌کند و واکنش‌هایی مناسب با بیانات معلم از خود نشان می‌دهد. گوش دادن با دقت، نقطه‌ی مقابل گوش دادن حاشیه‌ای است و معلمان باید سعی کنند دانش‌آموزان را از عادت به گوش دادن حاشیه‌ای برحذر داشته، آنان را به گوش دادن با دقت تشویق کنند.

۳. گوش دادن فعال: در این نوع گوش دادن، شنونده و از جمله دانش‌آموز برحسب تجارب ذهنی و نگرش خود نسبت به معلم و موضوع درس در ارتباط شفاهی با معلم، فعالانه شرکت می‌کند و با این کار، گوینده را به ادامه‌ی سخن ترغیب می‌کند. هرچه حسن نظر و علاقه‌ی دانش‌آموز به معلم و موضوع درس بیشتر باشد، مطالب گوینده بهتر در ذهن او جای می‌گیرد.

۴. گوش دادن تحلیلی (انتقادی): در این نوع گوش دادن، شنونده با دقت کامل به سخنان گوینده گوش می‌دهد و محتوای پیام‌های او را تجزیه و تحلیل می‌کند؛ درستی و نادرستی آن‌ها را می‌سنجد و نقاط ضعف و قوت آن‌ها را بررسی می‌کند.

پیشنهادهایی برای تقویت گوش دادن

۱. معلم باید شرایط فیزیکی مناسبی را برای گوش دادن فراهم کند.
۲. معلم باید به شیوه‌ای زنده و جالب صحبت کند و سرعت صحبت کردن خود را با سرعت گوش دادن دانش‌آموزان تنظیم کند.
۳. به دانش‌آموزان کمک کند که برای به‌دست آوردن عادات خوب گوش دادن قواعدی را رعایت کنند.
۴. میزان درک شنیده‌های دانش‌آموزان، همین‌طور میزان درک خواننده‌های آنان را کنترل کند.
۵. دانش‌آموزان را به‌خاطر خوب گوش دادن تشویق کند.
۶. معلم، خود باید شنونده‌ی خوبی باشد.
۷. معلم باید به گونه‌ای تدریس کند که نیازی به تکرار نباشد.
۸. معلم باید به گونه‌ای تدریس کند که نیازی به جلب توجه دانش‌آموز نداشته باشد.
۹. معلم باید اجازه بدهد بچه‌ها حرف بزنند.
۱۰. معلم باید فرصت‌هایی برای گوش دادن ایجاد کند که گوش دادن هدف‌مند، دقیق، انتقادی، التذادی و اطلاعاتی را بطلبد.
۱۱. معلم باید به دانش‌آموزان کمک کند که عادات بدگوش دادن را از بین ببرند.

رمزگشایی شده توسط شکل زبانی پذیرا - گوش دادن - به‌وجود آمده است. در یادگیری صحبت کردن، کودک، واچ‌ها، تکواژها، دستور و ساختارهای نحوی و صرفی را در محیط شنیدن تولید می‌کند. هم‌چنین کودک، روابط معنایی را با دنیای واقعی شکل می‌دهد، روابط زبان‌شناسی درونی و عقلانی دنیای مطلق، الگوهای نحوی دستور و قواعد واچ‌شناسی با معانی که از طریق گفتار ارتباط برقرار کرده است را شکل می‌دهد. این توسعه‌های معجزه‌آسا بدون آموزش رسمی کسب می‌شوند.

چیزی که ممکن است در بزرگسالان به عنوان خطا دیده شود، در گفتار کودکان ممکن است کپی‌های درست چیزی باشد که از طریق شنیدن در یک محیط خاص یا با تعمیم‌های کلی که هنوز توسط کودک اصلاح نشده است، حاصل شده باشد. اصلاحات در زمانی می‌شود که کودک یاد می‌گیرد در گفت‌وگو با دیگران و قضاوت در سیستم دستور زبانی هدایت شده از طریق واکنش‌های آموزشی صحبت کند. این حقیقت یک مرحله یادگیری انجام کاری با انجام دادن است. جای این سؤال وجود دارد که چرا آموزش رسمی در این مراحل آخر لازم نبوده است. چیزی که نیاز است وجود افراد در محیطی است که با «انجام دادن‌های» یادگیرنده (گفت‌وگو) عمل و ارتباط برقرار می‌کنند. اهمیت کلمه‌ی بیان شده در تأثیر رفتار اجتماعی افراد، در بهبود روابط انسانی و در زندگی و کار با یکدیگر حتی روشن‌تر از قبل مشخص شده است.

تکالیف عمومی برای سخن گفتن

- آموزش حرف زدن در جلوی جمع
- آموزش حرف زدن در گروه‌های کوچک
- آموزش مصاحبه کردن
- آموزش تلفن زدن و پاسخ‌گویی به تلفن
- آموزش روخوانی
- آموزش نمایش خلاق
- آموزش روخوانی
- آموزش قصه‌گویی
- آموزش مناظره کردن
- آموزش گزارش دهی
- آموزش نمایش عروسکی.

۳. مهارت خواندن

علمای علوم تربیتی و روان‌شناسان زبان، به مهارت خواندن بیش

۲. صحبت کردن

صحبت کردن در ظاهر ریشه‌دار است و از معانی و تجربه‌های

۴. مهارت نوشتن

این مهارت شامل دو مرحله‌ی رونویسی و تألیف است. رونویسی شامل مهارت‌های خوش‌نویسی، هجی و نقطه‌گذاری است. تألیف، جمع‌آوری و نظام‌بخشی کلمات برای شکل‌دهی به واحدهای آموزشی است. شاید مهارت‌های رونویسی بیش از مهارت‌های تألیف تأکید شوند، در حالی که تألیف به عنوان مهارت شکل‌دهی واحدهای آموزشی، هدف اصلی هر نظام آموزشی است.

همان‌گونه که گوش دادن و حرف‌زدن یک زوج زبانی هستند، خواندن و نوشتن هم آن‌قدر به یکدیگر وابسته هستند که معمولاً با هم مطرح می‌شوند و جدا کردن آن‌ها قدری تصنعی است. به گفته‌ی

اسپادک «خواندن و نوشتن دو روی یک سکه هستند.»

بسیاری از کودکان نمی‌توانند از مهارت‌های نوشتن با دست بهره‌گیرند، زیرا چندین مهارت پیش از نوشتن را فراموش کرده‌اند. درک رابطه‌های بدن، چون بالا و پایین، رو و زیر، از جمله مهارت‌های پیش از نوشتن است. بازشناسی و الگوبرداری از اندازه‌ها و شکل‌های گوناگون، درست گرفتن مداد، وضعیت کاغذ و طرز قرار گرفتن بدن از دیگر مهارت‌های پیش از نوشتن است.

مراحل یادگیری نوشتن

یادگیری نوشتن شامل مراحل زیر است:

۱. توانایی نوشتن حروف الفبا (حرف‌نویسی) و دانش ترکیب صحیح حرف (کلمه‌نویسی)،
۲. توانایی نوشتن صحیح عناصر زبانی از حفظ (املا‌نویسی)،
۳. توانایی ساخت کلمه (کلمه‌سازی)،
۴. مهارت بیان پیام از طریق جملات: الف) جمله‌نویسی ب) متن‌نویسی (انشا).

با توجه به مراحل یادگیری نوشتن، مراحل آموزش نوشتن عبارت است از:

۱. آموزش نوشتن غیرفعال ← رونویسی
۲. آموزش نوشتن نیمه فعال ← املا
۳. آموزش نوشتن فعال پایه یک ← کلمه‌سازی
۴. آموزش نوشتن فعال پایه دو ← جمله‌سازی
۵. آموزش نوشتن فعال (خلاق) ← انشا و انواع آن

از دیگر مهارت‌ها توجه کرده‌اند. کثرت کتاب‌ها و مقاله‌ها درباره‌ی خواندن گواه این مطلب است. **سوسور** روان‌شناس نام‌دار معتقد است که خواندن برای روان‌شناسان به دو دلیل حایز اهمیت است. اول این که مطالعه‌ی این فرآیند می‌تواند به شناسایی جنبه‌هایی از پردازش کلامی منجر گردد که به‌طور مستقیم در بهبود تدریس خواندن به کار گرفتنی است. دوم این که فرآیند خواندن، مبین تعامل محرک‌ها و حافظه است که فرآیند شناختی انسان را باز می‌کند و لذا می‌تواند در تدوین مدل‌ها یا نظریه‌های شناختی مفید باشد.

آمادگی برای خواندن

آموزش خواندن را چه‌وقت آغاز کنیم؟ **پاملا مک کئون**^۲ در کتاب خواندن، در این ارتباط می‌نویسد: «سن مناسب یادگیری خواندن، سن چهار تا پنج سالگی است. کودک در این سن ذخیره‌ی واژگانی مناسبی در اختیار دارد. اگر او در محیطی مناسب پرورش یافته باشد، تا پنج سالگی حدود ۵۰۰۰ کلمه دارد و اگر در محیط نامناسبی رشد کند، تنها ۳۰۰۰ کلمه دارد.»

روش‌های آموزش خواندن

به‌طور کلی می‌توان روش‌های غالب بر آموزش خواندن را به دو دسته تقسیم کرد:

- الف) روش‌های جزء بنیاد
- ب) روش‌های کل بنیاد

در روش‌های جزء بنیاد، تأکید بر این است که از جزئی‌ترین واحدها، یعنی از حروف و یا صداها، آموزش خواندن را برنامه‌ریزی کنیم. در روش‌های کل بنیاد تأکید بر این است که از واحدهای بزرگ‌تری چون کلمه، عبارت و جمله شروع کنیم. معادل روش‌های جزء بنیاد استقرا است. از سوی دیگر روش‌های جزء بنیاد، «از پایین به بالا»^۳ و روش‌های کل بنیاد روش «از بالا به پایین»^۴ هستند.

در آثار تعلیم و تربیت معمولاً از اصطلاح «تحلیلی» برای جزء بنیاد و «کلی» برای کل بنیاد استفاده می‌شود. علاوه بر این دو روش مشخص، روش‌هایی بینابین و التقاطی هم وجود دارد که در مواردی از آن‌ها با عنوان روش‌های ترکیبی یاد می‌شود.

صبغیان به نقل از **ویلیام گری** می‌نویسد که روش‌های گروه اول (تحلیلی و کلی) سابقه‌ای طولانی دارند و روش‌های گروه دوم که از ترکیب روش‌های گوناگون به‌وجود آمده‌اند، جدید هستند (ص ۸۵ و ۸۶).

پی نوشت

1. Tiebet
2. Pamela Mckeown
3. bottom up
4. top down

منابع

۱. زندگی، بهمن (۱۳۷۸)، روش تدریس زبان فارسی در دوره دبستان، سمت.
۲. فالک، جولیا اس (۱۳۷۷)، زبان‌شناسی و زبان بررسی مفاهیم بنیادی زبان‌شناسی، ترجمه‌ی خسرو غلامعلی‌زاده، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ پنجم.
۳. اچسون، جین (۱۳۶۴)، روان‌شناسی زبان، ترجمه عبدالخلیل حاجتی، انتشارات امیرکبیر، تهران.
۴. ویگو تسکی، لو سیمونویچ، (۱۳۸۰)، اندیشه و زبان، ترجمه‌ی حبیب‌الله قاسم‌زاده، چاپ سوم انتشارات فرهنگان.
۵. لوریا، الکساندر رویا نویچ (۱۳۷۶)، زبان و شناخت، ترجمه‌ی حبیب‌الله قاسم‌زاده، چاپ دوم، انتشارات فرهنگان.
۶. جیمز فلاد - پیتر اچ - سالوس (۱۳۶۹)، زبان و مهارت‌های زبانی، ترجمه‌ی آخشینی، آستان قدس رضوی، چاپ اول.
۷. مشکوه‌الدینی، مهدی (۱۳۷۶)، سیر زیان‌شناسی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره ۱۵۳.
۸. باطنی، محمدرضا (۱۳۷۱)، پیرامون زبان و زیان‌شناسی (مجموعه مقالات)، فرهنگ معاصر.
۹. گروه زیان‌شناسی کاربرده و آموزش زبان‌ها (۱۳۶۵)، روش‌های آموزش زبان و مسائل زیان‌شناسی، آستان قدس رضوی.
۱۰. هیئت مؤلفان، (۱۳۶۷)، روان‌شناسی و ارتباط، ترجمه محمدرضا طالبی‌نژاد، مرکز نشر دانشگاهی، تهران.
۱۱. لئونتیف، الکسی آلکسوویچ (۱۳۷۴)، روان‌شناسی و یادگیری زبان، ترجمه‌ی امیر فرمندپور، مرکز دانشگاهی، تهران.
۱۲. کیث رینر، الکساندر پولاچک (۱۳۷۸)، روان‌شناسی خواندن، ترجمه‌ی مجدالدین کیوانی، مرکز نشر دانشگاهی، تهران چاپ اول.
۱۳. لطف‌آبادی، حسین (۱۳۶۵)، روان‌شناسی رشد زبان، آستان قدس رضوی.
۱۴. کاکو جویباری، علی اصغر (۱۳۷۹)، مجموعه مقالات نظری و تحقیقی درباره‌ی زبان، پژوهشکده کودکان استثنایی.
۱۵. اسپادک، برنارد (۱۳۶۹)، آموزش و پرورش پیش دبستان، ترجمه‌ی محمدحسین نظری‌نژاد، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ سوم.
۱۶. زندگی، بهمن (۱۳۸۱)، زبان‌آموزی، سمت.
۱۷. روله، ادی (۱۳۷۱)، توصیف زبان شناختی و تدریس زبان، ترجمه‌ی اسماعیل فقیه، انتشارات علامه طباطبایی.
۱۸. آذری نجف‌آبادی، الله‌وردی (۱۳۶۴)، یادگیری زبان و رشد واژگان کودک، جهاد دانشگاهی اهواز.
۱۹. آندورا، و لودیا (۱۳۷۳)، رشد و آموزش زبان در کودکان دبستانی، ترجمه‌ی محمدجعفر مدبرنیا، نشر دنیای نو.
۲۰. براون، اچ، داگلاس (۱۳۷۱)، اصول یادگیری و تدریس زبان، ترجمه مجدالدین کیوانی، مرکز نشر دانشگاهی.
۲۱. دونالدسون، مارگارت (۱۳۷۳)، ذهن کودک، ترجمه‌ی حسین نانلی، آستان قدس.
۲۲. لوریا، ا. ز بودوویچ (۱۳۶۵)، زبان و ذهن کودک، ترجمه‌ی بهروز عزب دفتری، انتشارات نیما.
۲۳. شریفی، هدیه (۱۳۷۶)، رویکرد و روش‌های آموزش زبان فارسی، آموزش و پرورش، دفتر تألیف.
24. Douglas Brown, Teaching by Principles an Interactive Approach to Language Pedagogy, Second Edition Copyright @ 2001 by Addison wesley Longman, Inc4.
25. Stephen D. Krashen, Tracy D. Terrell, The Natural Approach Language Acquisition in the classroom @ 1988 Prentice Hall International (UK) Ltd.
26. Janice Yalden, Principles of Course Design for Language Teaching 1989.
27. Jack C. Richards & Theodore S. Rodgers, Approaches & Methods in Language Teaching, 1990 Combridge university press.
28. H. Douglas Brown, Principles of Language Learning & Teaching.
29. Marianne celce-Murcia lois McIntosh, Editors, Teaching English as a second or foreign Language, @ 1979 by Newburg House publishers.
30. Dian Larsen-Freeman, Techniques and Principles in Language Teaching @ 1986 by oxford university press, Inc.